

SZVÁK GYULA

„AZ OROSZ TÖRTÉNETET AZ OROSZOKNAK KELL ÍRNIUK, MIÉRT AVATKOZNAK EBBE BELE A MAGYAROK?”

(Mikrohistoriográfiai etűd)*

“RUSSIAN HISTORY SHOULD BE WRITTEN BY RUSSIANS.

WHY DO HUNGARIANS INTERVENE IN THIS MATTER?”

(Etude in micro-historiography)

The present article analyzes documents to introduce the antecedents and the story of a scandalous, failed PhD defense which took place in Russia in 1992, in the midst of the neoliberal economic shock therapy. Apparently, this case was an attempt to prevent the future academic career of a young Hungarian historian, who would have deserved a better fate, but, in fact, this case study in micro-historiography reveals the state of Russian historiography after *glasnost*. It describes how the imperial conception of history, which has remained persistent even after the change of regimes, breeds xenophobia, and how the “nationalist” perspective is elevated to the level of chauvinism. Even though this is a Russian story, the lessons should be observed by all national historiographies. The author of the attacked dissertation was in the wrong place at the wrong time. Russia was in ruins but at the Historical Faculty of Petrograd University a strong “hardcore” was formed, which became triumphant under the leadership of the dean. This group refused to reconcile with the collapse of the Soviet Union and the loss of national greatness and pride, which occurred thanks to their own political leaders and the West. In the Russia of 1992, the time was not ripe for a change of paradigm in historiography and the new conception of history. Furthermore, the author shows that at this particular historical moment the change of perspective at the Historical Faculty of Petrograd University – ironically – was even less likely than back in 1984, in the Soviet era, when he had defended his PhD. Even though 1992 marked a post-*glasnost* year, the aforementioned case shows that freedom of speech and academic freedom could only trigger xenophobia as a novel contribution to the imperial conception of history.

Keywords: Sándor Szili, micro-historiography, imperial conception of history, xenophobia, Russia in 1992, Historical Faculty of the Petrograd University, R. G. Skrynnikov, I. Ya. Froyanov

Gyula Szvák – D.Sc. in History, Professor Emeritus, Russian Studies Centre, Department of Eastern and Central European History and Historical Russistics, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University (Hungary, Budapest, 1088 Múzeum krt. 6–8.).

E-mail: centre@russianstudies.hu

* Ez a cikk nem jöhetett volna létre, ha Szili Sándor nem őriz meg elővédése dokumentumait, s nem bocsátja azokat rendelkezésemre.

I. CONCERTO (1992)

Első tétel: Mosso

1984-ben védtem meg kandidátusi disszertációm a leningrádi, Zsdanovról elnevezett egyetemen, IV. Iván szovjet historiográfiájáról.¹ Csak nyolc esztendő telt el utána, de Magyarországon megdőlt a pártállami rendszer, az első szabad választásokat követő második évbe fordultunk. A szabadság nagy eufóriáját hamar felváltotta a nekikeseredettség:

„[M]egrendültek a hagyományos szocialista nagyüzemi szféra létalapjainak végső pillérei is, januárban öncsődot jelentett az ózdi acélmű, s később a diósgyőri sem kerülhette el a sorsát. Még ugyanebben a hónapban állapodott meg a kormány az érintettekkel a hazai bányák többségének bezárási rendjéről is... Egész ágazatok épültek le egyetlen év alatt, aminek hulláma a foglalkoztatottak negyedét közvetlenül is érintette. Nem csoda, ha év végére a munkájukat elvesztettek száma a 700 ezer közelébe kúszott, ami jóval meghaladta az előzetes várakozásokat... Az ingerült egészségügyi dolgozóktól a csalódott ötvenhatos veteránokig, az újból átvert parasztgazdáktól a demokráciát féltő nagyvárosi értelmiségiekig úgyszólván valamenyny nagyobb társadalmi csoport megjelent ebben az évben az utcán. Az utca – mindenkié... 1992-ben teljesedett ki a demokrácia ebben a hagyományos értelemben.”²

A filmművészet gyorsan reagált a változásokra. Szabó István ebben az évben mutatta be az „Édes Emma, drága Böbe” című filmjét, amely éppen a tantárgyuktól megfosztott orosz tanárok tragikus vergődésén keresztül sejteti, hogy az új világ sem nem lesz egészében új, sem nem lesz szép, illúzióink ezzel kapcsolatban ne legyenek.³ Mindez a legkevésbé sem látszódot Bill

1 Д. СВАК, *Ключевые проблемы социально-политической истории России второй половины XVI века в русской и советской историографии*. (Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. ЛГУ, 1984) (Rögtön az elején le kell szögezнем, hogy a Leningrádi Állami Egyetem Történettudományi Fakultásán 1984-ben senkit sem zavart, sőt, nagyon is támogatták, hogy egy magyar IV. Iván korának szovjet historiográfiájáról írt.)

2 KÉRI LÁSZLÓ, „Húszéves a rendszer – 1992 – A reménytelen diskurzusok éve”, *Népszabadság*, 2009. március 9.,

3 BÉKÉS PÁL, „Hazafelé, félúton”, *Filmvilág.hu* URL: http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=455 (Hozzáférés: 2020. augusztus 30.)

Clinton önelégült és lesajnáló arcán, amikor például Borisz Jelcinnel barátkozott. Volt, hogy egyenesen kinevette orosz kollégáját, aki, persze, ehhez jó médiumnak bizonyult, de az amerikai elnök minden bizonnyal nem ezért lett az év embere a *Time* szerint. Vagy valamelyest mégis, hiszen ennél beszédesebben nem demonstrálhatta az USA új helyét, felsőbbrendűségét a világban.

Ebben az esztendőben nemcsak a magyarok és az oroszok itták ki az államszocializmusból a kapitalizmusba való viharos átmenet okozta keserű csalogódás poharát. Voltak, akik még rosszabbul jártak. Jugoszlávia felbomlott, elkezdődött, majd népiirtásba torkollott a délszláv háború. A genocídiumot az egykori Szovjetunió sem úszta meg: véres összecsapások törtek ki Hegyi-Karabah birtoklásáért.

Nekünk, magyaroknak nehéz volt ezt az évet szeretni, az oroszok meg kifejezetten gyűlölték. Még negyedszázaddal később is így emlékezett vissza egy blogger az „Oroszország 1992-ben. Megéltünk, ahogy tudtunk” című írásában:

„Negyedszázad. Jubileum. Az 1992-es év a posztszovjet korszak egyik legpusztítóbb és legreménytelenebb éve volt, az úgynevezett Új Oroszország első teljes éve. Mibe került csak az infláció, amely végeredményben elérte a 2600%-ot! Egyébiránt, már az új év első napjaiban, amikor az emberek magukhoz tértek a rövidre szabott ünnepek után, rögvest vadul nézegetni kezdték a boltokban az új árcédulákat... És megkapták a terápia első sokk-injekcióit...”⁴

A Szovjetunió felbomlásának évét, a sokterápiát, a gazdaság romba dőlését, a tömegek elnyomorodását, az elszabadult árakat és inflációt, a „vócseres” rablóprivatizációt azóta, persze, tudósok regimentje elemezte. A mi éppen 30 év alakult Magyar Ruszisztikai Intézetünk is újonnan indult „Szovjet Füzetek” című sorozatában szakértői gyorsjelentések sorával rukkolt elő.⁵

4 URL: <https://klikabol.com/2017/09/rossiya-v-1992-godu-my-vyzhivali-kak-mogli.html> (Hozzáférés: 2020. április 30.)

5 A *peresztrojka vége?* (Kerekasztal-beszélgetés) (Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet, 1991); ANDREJ PETROV: *Privatizálás a Szovjetunióban* (Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet, 1991); A *Szovjetunió vége?* (Szakértői gyorsjelentés) (Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet, 1991); A *jelcini gazdaságpolitika alternatívái* (Szakértői jelentés) (Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet, 1992); A *rendszer váltás a tények tükrében, 1989–1991* (Összeállította: Máté István, Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet, 1993); *Jelcin és a jelcinizmus* (Szakértői jelentés) (Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet, 1993), oroszul: *Ельцинщина* (Будапешт: Венгерский Институт Русистики, 1993). Ez utóbbi olyan hírnévre tett szert, hogy a valamilyen úton-módon Moszkvába juttatott 200 példánya villámgyorsan szétterjedt,

Az események jelentőségét a magyar média kivételesen szintén gyorsan felfogta.⁶ A *Magyar Nemzet* például már az 1992. január 2-i számában „Ordas indulatok leselkednek” című keretes írásában készíti fel a magyar olvasót a várható oroszországi traumákra.⁷

Számomra a leghitelesebb azonban egykori témavezetőm, R. G. Szkrinnyikov beszámolója volt:

„Kedves Gyula! Nálunk megkezdődött a szünet, de nem teljesen, mert az egyetem nem fizette ki a tanároknak a júniusi és a nyári fizetéseket. Az egyetemnek óriási pénzügyi nehézségei vannak. A saját nehézségeimről nem beszélnek: azok az egész tudományos értelmiség nehézségei...”⁸

Ha az ember korabeli fényképeket nézeget, a metróállomások környékét ellepő anyókák tömeget látja,⁹ akik szerény portékájukat árulják: van, aki használt villanykörtéket, két szál répát vagy egy félretaposott csizmát. A legmegdöbbenőbb, hogy jól öltözött fiatal nők is beálltak a sorba, s árulták, amijük volt.¹⁰ A boltokból az áruk eltűntek, a legprimitívebb csere- és feketekereskedelem ütötte fel a fejét, aztán, persze, a szovjet ember számára oly mitikus, olyannyira vágyott – mert elérhetetlen – „produkti” [áruk] végül megjelentek, de megfizethetetlenek voltak az utca embere számára. Eközben Borisz Jelcin és ellenzéke vitustáncot járt: képtelenebbnél képtelenebb taktikai lépéseket, olcsó politikai trükköket, gyorsan kötött és felbomló szövetségeket, átállásokat, árulásokat, emberi gyalázatosságokat tartalmazó politikai szomorújáték vette kezdetét, ami évekig tartott, s állandósította az átmenetiség, a bizonytalanság apokaliptikus érzetét a

később I. Ja. Frojanov is citálta a *Pogruzensyie v bezdnu* c. kötetében. (URL: <http://lib.ru/POLITOLOG/froyanow.txt>, 7, 14.; hozzáférés: 2020. június. 29.), és az OTA Oroszország Történeti Intézete Tudományos Tanácsának ülésén 1997-ben az igazgató A. N. Szaharov is úgy mutatott be, mint a kiadvány egyik létrehozóját (miközben előadásom az orosz feudalizmus historiográfiájáról szólt). Ld. *Dokumentumok történeti ruszisztikánk tárgyköréből* (Posztszovjet Füzetek XV.) (Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet, 2000), 8

6 Akkortájt ugyanis még dolgoztak Moszkvában a nagyobb újságok, valamint az MTI, a Magyar Televízió és a Magyar Rádió kiküldöttei.

7 VIDA LÁSZLÓ, „Ordas indulatok leselkednek – Birodalmi reformok”, *Magyar Nemzet*, 1992. január 2., 2. (A cikket jegyző moszkvai tudósító, Vida László ma a Magyarország moszkvai nagykövetségének első beosztottja.)

8 R. G. Szkrinnyikov levele Szvák Gyulának (1992. július 12.)

9 URL: <https://klikabol.com/2017/09/rossiya-v-1992-godu-my-vyzhivali-kak-mogli.html> (Hozzáférés: 2020. április 30.)

10 Uo.

társadalomban.¹¹ A peresztrojkanak és a Szovjetuniónak ugyan vége lett, de a „régij” és „új” harcának végkimenetelét nem lehetett megjósolni.

Az orosz ember számára hirtelen nem csupán a Szovjetunió felbomlása, hanem Oroszorszáé is kézzel fogható közelségbe került. A tegnap még birodalom ma a 17. század eleji időket idézte, a „zavaros időszak”, a *szmuta* 2. kiadása köszöntött be.¹²

Nem érthetetlen ezek után, ha a történetírás is általános válságban volt. Nem csupán Oroszországban, hanem a világban is folytatódott a szakma elbizonytalanodása. Magyarországon épp a jellegtelenység határozta meg: a politikai rendszerváltás nem hozott új csúcsműveket, amit jószerivel az előző időszak dicséreteként is felfoghatunk, ugyanis a „szabadság eljövételével” nem kerültek elő szenzációs művek az asztalfiókból. Paradox módon, ez jellemző az „új” orosz történetírásra is. 1992-ben, vagy előtte, hiába várták a nagy alkotásokat, azok nem jöttek.¹³ „A szenvedélyek elmúltak” – írja róla a korszak historiográfusa, legalábbis az 1980-as évek második feléhez képest.¹⁴ Ez, persze, erős eufemizmus, mert a viták tovább folytatódtak,¹⁵ de elég reménytelen scenáriót ígérve a peresztrojka korának – Jurij Afanaszjev vezette „radikális-reformer” irányzata számára –, hiszen e cikk szerzője tanulmánya végén kénytelen megjegyezni: „Mindez néha nem tudja nem kiváltani a sötétség és pesszimizmus érzetét...”¹⁶ Itt, ebben a pillanatban, csak annyi látszott biztosnak, hogy „a legkönnyebb volt a pluszokat mínuszokra, a mínuszokat meg pluszokra felcserélni a múlt értékelése során.”¹⁷

11 URL: <https://foxford.ru/wiki/istoriya/rossiya-v-1992-1999-gg-vnutrennyaya-politika> (Hozzáférés: 2020. május 2.)

12 Д. Свак, «Президент Борис – Царь Борис.», в *Конец Ельцинщины* (Poszt-Szovjet Füzetek XIV.), ред. Тамаш Краус (Будапешт: Венгерский Институт Русистики, 1999), 7–11.

13 Nem is tudtak volna nagyon jönni, mert tudományos munkák alig jelentek meg: az 1861–1991 közötti orosz történelemről írott munkák pl. az 1991-es 995 db-nyi mennyiségről 1992-re 282-re (!) csökkentek. (В.А. НЕВЕЖИН, О.А. ПРУЦКОВА, «Издание исторической литературы: кризис или стабилизация?», в *Исторические исследования в России. Тенденции последних лет*, под ред. Г.А. Бордюгов (М.: АИРО-XX, 1996), 22–36.

14 А.П. Логунов, «Кризис исторической науки или наука в условиях общественного кризиса: отечественная историография второй половины 80- начала 90-х гг.», в *Советская историография*, под общей редакцией Ю.Н. Афанасьева; научный редактор А.П. Логунов, (М.: 1996), 447.

15 Бордюгов, *Исторические исследования в России. Тенденции последних лет.*, 427.

16 Логунов, «Кризис исторической науки или наука в условиях общественного кризиса: отечественная историография второй половины 80- начала 90-х гг.», 479.

17 А.П. Логунов, «Кризис исторической науки или наука в условиях общественного кризиса: отечественная историография второй половины 80- начала 90-х гг.», 435. Ezt egy nálunk tartott konferencián V. V. Alekszejev akadémikus így fogalmazta meg:

Az „állatorvosi ló” szerepe e tekintetben Volkogonov tábornoknak jutott. A „Volkogonov-szindrómát” Krausz Tamás szellemesen elemezte,¹⁸ s ez megkímél engem az írástudó árulásának diagnosztikájától. A posztmodern veszélyt mindenesetre már érzékelt az orosz történetírás, de az új metadológia kimunkálásában 1992-re mindössze odáig jutott, hogy a történeti irodalom leggyakrabban citált szerzőjévé Bergyajevet avatta.¹⁹

Ha körbenézek az általam legjobban ismert korokban és témákban, akkor arra a látszólag meglehetősen, ám számomra korántsem váratlan eredményre jutok, hogy például IV. Iván és I. Péter koráról egyetlen jelentős mű jelent meg 1992-ben: Ruszlan Szkrinnyikov „Царство труппа” című nagymonográfiája. Jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, hogy művét, jóval halála után, angolul is kiadták.²⁰ Vonjuk le tehát azt a következtetést, hogy 1992 nem olyan év volt, amely kedvezett volna az orosz történettudomány fejlődésének, aminek a legfőbb oka mégis csak az, amit Logunov így fogalmazott meg: „a történettudomány válsága elsősorban létfeltételeinek válsága.”²¹

Bár ez az év minden vonatkozásában a krízis jeleit mutatta, a legkevésbé éppen a magyar–orosz viszonyokra volt jellemző. Habár az új, jobboldali kormányleépítette az orosz kapcsolatokat, s miniszterelnökének, az újraéledt keresztény-nemzeti kurzus eminens képviselőjének gondolkodását pedig az oroszoktól való történelmi félelem határozta meg, ami – és a pillanatnyi finanszírozhatatlanság – ugyan a keleti piacok elvesztésével járt, de paradox módon 1992 mégis a külpolitikai kapcsolatok újbóli szárba szökkenésének az éve.

Ennek fő oka mindkét vezető belpolitikai beszorultsága volt, ami diplomáciai sikerekért kiáltott. Ehhez jó alapot szolgáltatott, hogy 1991 júniusára az utolsó szovjet katona is elhagyta Magyarországot, illetve, hogy Antall József az augusztusi puccskísérlet idején azonnal (az amerikai

„a pluszok sodró felcserélése mínuszokra”. Ld. B.B. АЛЕКСЕЕВ, «Уральская школа историков», в *Региональные школы русской историографии / Regional Schools of Russian Historiography*, ed. Szvák Gyula (Ruszisztikai Könyvek XVIII.) (Budapest: Russica Pannonica, 2007), 20.

18 KRAUSZ TAMÁS, *Szovjet Thermidor. A sztálini fordulat szellemi előzményei, 1917–1928* (Budapest: Napvilág Kiadó, 1996), 15–17.

19 ЛОГУНОВ, «Кризис исторической науки или наука в условиях общественного кризиса: отечественная историография второй половины 80- начала 90-х гг.», 473.

20 R. G. SKRYNNIKOV, *Reign of Terror: Ivan IV.* (Leiden-Boston: Brill, 2016) DOI: 10.1163/9789004304017. Továbbá: R. G. Szkrinnyikov *levele Szvák Gyulának* (1992. július 12.), 1.

21 ЛОГУНОВ, «Кризис исторической науки или наука в условиях общественного кризиса: отечественная историография второй половины 80- начала 90-х гг.», 476.

elnök után másodikként) támogatásáról biztosította Borisz Jelcint.²² És az oroszországi destabilizációtól, a „demokratikus” – értsd: a nyugati – útról történő letéréstől való félelmében²³ emellett mindvégig kitartott. Ez a magatartása az egyetemes diplomáciatörténet egyik legpikánsabb eseményét eredményezte: 1991. decemberi 6-i moszkvai látogatása során egy napon írta alá a Kremlben mind a közvetlen ezután felbomló Szovjetunióval (Gorbacsovval), mind Oroszországgal (Jelcinnel) a kétoldalú alapszerződést. (Sőt, még ugyanaznap, a visszafelé úton, Kijevben az ukránokkal is szerét ejtette.²⁴)

Így Jelcin 1992. november 10–11-i, újabb szerződéseket hozó, „történelmi” magyarországi látogatását bizakodás előzte meg,²⁵ és kedvező diplomáciai légkörben került rá sor.²⁶ Azt nem állíthatjuk, hogy a magyar közvéleményt különösképpen meghatotta volna a magyar parlamentben elhangzott (bár a tolmácsberendezés meghibásodása miatt csak oroszul hallott²⁷) bocsánatkérése az 1956-os bűnökért. A választásokon győztes párt ruszofób kampánya ugyanis megtette a hatását,²⁸ ugyanakkor az is igaz, hogy a megítélés az oroszok gyengesége miatt jelentősen neutralizálódott.²⁹ „a közhangulat úgy alakult, mint a futball-pályán, ahol, ha semlegesek játszanak, az ember előbb-utóbb a gyengébbnek drukkol.”³⁰

22 KESKENY ERNŐ, *A magyar–orosz kapcsolatok, 1989–2002* (Budapest: Századvég Kiadó, 2012), 89.

23 KESKENY, *A magyar–orosz kapcsolatok, 1989–2002*, 87.

24 KESKENY, *A magyar–orosz kapcsolatok, 1989–2002*, 92.

25 Vö. Vida László *Magyar Nemzet*-beli 1992. november 10-i vezércikkével, amelyben így ír: „A szakítás következményeire rádőbbsent és egyszersmind a nyugati segítséghez fűződő illúzióiból kijózanodott szomszédok most újfent egymásra találhatnak.”

26 A Szabadság téri Szovjet Hősi Emlékmű elleni állandó fenyegetések miatt azonban rendkívüli biztonsági intézkedésekre is szükség volt. Ld. „Budapest vendége az orosz elnök”, *Népszabadság*, 1992. november 11., 3.

27 URL: https://www.magyarhirlap.hu/tudomany/Az_orosz_elnok_latogatasa. Ugyanebben a visszaemlékező cikkben tételesen nem igaz az az állítás, hogy a magyar sajtó ne számolt volna be részletesen Jelcin beszédéről (vö. pl. Lambert Gábor cikkével a *Magyar Nemzet* 1992. november 12-i számában a 3. oldalon.)

28 KECSKEMÉTHY GÉZA, „Tovariszi konyec”, ld. URL: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/tovariszi-konyec> (Hozzáférés: 2020. június 23.). A grafikus (nomen est omen) Orosz István interpretációjában, aki nem tekinti ruszofóbnak a plakátot. Ld. URL: <https://www.moksha.hu/art/a-huszeves-plakat-tovariszi-konyec> (Hozzáférés: 2020. június 23.)

29 K. Cs., „A BBC a magyarországi ruszofóbiáról, »Esterházy nem rivalizál Puskinnal«”, *Népszabadság*, 1992. június 5., 6.

30 „Oroszországban nincs példa a totalitárius keretek szétfeszítésére. Beszélgetés Szvák Gyulával a történelmi párhuzamokról”, *Magyar Nemzet*, 1993. március 31., 12. Az interjú olvasható: SZVÁK GYULA, *Nem lelkendezhetek főállásban. Beszélgetések Oroszországról* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2018), 24.

Ezt jelzi egyébként a mi független tudományos társaságként működő Ruszisztikai Intézetünk egyik társadalmi akciója is, mégpedig 1992 márciusában az orosz TV magyarországi adásának visszaállításaért, ami jelentős médiatámogatással végül győzelemre vezetett.³¹

Második tétel: Furioso

1992. július 3-án került sor, leningrádi (majd szentpétervári) levelező aspirantúrája lejártával, egykori tanítványom,³² Szili Sándor, kandidátusi disszertációjának vitájára ugyanazon a tanszéken, ahol én is védtem 1984-ben. Az a nap sem volt érdektelen a magyar újságolvasó polgárok számára. A *Magyar Hírlapban* egy oroszokról szóló dokumentumfilmről olvashattak ismertetést a beszédes „By, by, Szása, kitoltál velem” címmel,³³ s ugyanebben a számban hirdette magát a *Kommerszant* című lap is a 6. oldalon. A *Népszabadságban* másnap, a hétvégi mellékletben Szilágyi Ákos nagyesszéje jelent meg „Csók-csatatér lovagjai”³⁴ címmel és M. Lengyel László „Támadás a „Szovjetunió” ellen” című helyszíni beszámolója az oszttankinói TV-székház környékének tüntetőiről. A *Magyar Nemzet* szombati száma beszédes karikatúrát közöl Borisz Jelcinről, aki porondmesterként egy lángoló karikát tart fel, ostort pattogatva, a kiterített medvének (értsd: a betiltott SZKP-nak).

Az elővétel délután 5 előtt 10 perccel kezdődött, és kb. két órán keresztül tartott. Az eseményen 14-en vettek részt, köztük a Tanszék olyan neves professzorai, mint Ju. D. Margolisz vagy B. V. Ananyjics, az OTA levelező tagja.³⁵ A témavezető, R. G. Szkrinnyikov nem volt jelen. (Az előzményekhez tartozik, hogy Szili Sándor visszaemlékezése szerint³⁶ – amelyet megerősít R. G. Szkrinnyikov már idézett levele is – az eseményt megelőzően sor

31 Az már más kérdés, hogy ez is csak további kb. félét jelentett a frekvenciák privatizációja miatt.

32 Vezetésem alatt írta meg 1985-ben „Nyugat-Szibéria fegyveres meghódítása és előzményei” című szakdolgozatát, amelyen nem igényelte témavezetésem (a témaelfogadás után egyszer sem konzultáltunk), de amely a műfajában kifogástalan volt.

33 A cím az akkori idők egy vidám slágerét idézte, amelynek eszmei mondanivalója abban foglalható össze, hogy amióta Szása elment, a pórul járt hölgy egyfolytában az óráját keresi és a vodkát vedeli.

34 A mellékelt fotón Brezsnyev és Honecker szokásos meghitt üdvözlő csókja látható premier pláiban.

35 Szili Sándor feljegyzései, 1.

36 Szili Sándor levele Szvák Gyulának (2020. április 14.)

került Szili Sándor és az egyik bíráló személyes találkozására, amelyen a disszertánt igyekeztek rábeszélni a beadott anyag visszavonására.) Az elnöklő I. Ja. Frojanov, aki egyszerre volt abban az időben tanszékvezető és dékán, először a disszertánsnak adta meg a szót.

Szili Sándor – emlékei szerint 20 percben – összefoglalta disszertációja fő célkitűzéseit és eredményeit.³⁷ Vállalkozása újszerűségét abban látta, hogy a Szibéria Oroszországhoz kerülésére vonatkozó koncepciók fejlődéstörténetének előtte nem született meg szisztematikus, monografikus feldolgozása. Gyakorlatilag 3 fő alak köré csoportosítva mutatta be az egyúttal (az egymást felváltó „hódítás” [«завоевание»], „benépesítés” [«колонизация»], „csatlakozás” [«присоединение»] terminusokkal leírt) új historiográfiai kronológiát eredményező alapkoncepciók létrejöttét. A felfogásában az első „orosz” professzionális történész, a német G. F. Müller már a 18. század közepére – lényegében máig ható érvényességgel – feltárta és koncepcionális keretbe foglalta Szibéria Orosz Birodalomhoz kerülésének történetét, amelyet Sz. V. Bahrusin bizonyos vonatkozásaiban továbbfejlesztett és V. I. Sunkov – gyakorlatilag pártutasításra – igyekezett megmanipulálni. Ezen negatív tapasztalattól vezérelve, ezért azzal zárta mondandóját, hogy számára a disszertáció fő mondanivalója: a külső – főleg politikai – beavatkozás káros a tudományra, s tisztelet azoknak az orosz történészeknek, akik ez ellen küzdöttek/küzdenek.³⁸

Ugyancsak a szerző visszaemlékezése szerint ez az emelkedett expozé nem hatotta meg a jelenlévőket, akik alig figyeltek az előadására.³⁹ Tehát eddig minden az ilyenkor szokásos tanszéki értekezletek forgatókönyve szerint zajlott, hasonlóan más égtájak ilyen rendezvényeihez. Az első kérdés azonban megadta a védés alaphangját s még a beavatatlanok számára is egyértelművé tette, hogy itt nem a hagyományos, gyakran oly’ fárasztóan unalmas eseményről lesz szó.

„Mondja, legyen szíves, létezik az, hogy itt, Oroszországban a külföldiek előtt semmi nem volt, még a történeti gondolkodás csírája sem?”⁴⁰

37 Szili Sándor levele Szvák Gyulának (2020. április 21.)

38 Szili Sándor Bevezetője disszertációja elővédésén (1992. április 3., 1–11.)

39 Szili Sándor levele Szvák Gyulának (2020. április 21.)

40 Az idézet a szerző elővédésről szóló saját kezű feljegyzéséből (a továbbiakban: *Szili Sándor feljegyzései*, 2. o.) származik. Nem lévén sem grafológus, sem igazságügyi írásszakértő, a magam laikus módján az írásképből azt a következtetést tudom levonni, hogy a Feljegyzések nem utólagos, hanem közel egyidejű írásmű. (A szerző valószínűleg pontosan jegyzetelt és esetleg betekintetett valamiféle tanszéki jegyzőkönyvbe, amit

A nyilvánvalóan költői kérdést ugyan követte egy udvarias válasz, de ez nem vette el az addig papírjaikba (a dolgozat példányaiba) merülő történészek kedvét. A terjedelmes dolgozatot ugyanis a jelenlévők többsége nem olvasta (volt, aki ezt be is ismerte), hiszen a felkért bírálókon kívül ezt máshol sem szokták gyakran megtenni. A „Feljegyzések” tanúbizonysága szerint szinte szórakoztatóan alakult a disszertáció egyik központi alakjával – pontosabban annak halálával – kapcsolatos disputa:

- „– Honnan veszi Ön, hogy Sunkov öngyilkos lett? Ismertem őt. Ő egy rendes, becsületes ember volt. Nem tudom azt elképzelni, hogy végzett volna magával. Ez nem vallana rá.
- Amikor megismerkedtem Sunkov tevékenységének anyagaival, akkor az a benyomásom támadt, hogy ő egy negatív figura. De az összes róla szóló visszaemlékezés egészen mást mondott, azt, hogy egy becsületes ember. Engem zavart ez az ellentmondás (*nevetés a teremben*), és ezért elmentem Moszkvába, hogy beszéljek egy olyan emberrel, aki ismerte őt. És, igaz, nem mondta ki, hogy Sunkov öngyilkos lett, de ezt sugallta a következő szavakkal: »nagyon tragikus körülmények között vesztette életét«. (*nevetés a teremben*)
- (*mosolyogva*) És mi motiválta volna Sunkov öngyilkosságát?
- A Szibéria-kutatók bebizonyították neki, hogy tévedett, nem volt igaza. De felülről nyomást gyakoroltak rá, hogy a régi álláspontot képviselje. 1966-ban a *Pravdá*-ban megjelent egy háromszerezős cikk. Az egyik szerző Sunkov volt. Ez a cikk vetett véget a desztalinizációs folyamatnak a történettudományban.
- Igen, volt ilyen cikk. De Sunkov és Truhanovszkij nem akarta aláírni. Kényszerítették őket. Ám az aligha valószínű, hogy Sunkov öngyilkosságot követett volna el. (*nevetés a teremben*)
- *Harmadik fél*: 1967-ben a barátomtól levelet kaptam Moszkvából. Jól ismerte Sunkovot. Arról írt, hogy Sunkov agyon lőtte magát.
- Ezt nem tudtam. (*kimegy a teremből*)”⁴¹

aztán letisztázott, mert az aligha valószínű, hogy a vita hevében nem hevenyészve, hanem grammatikailag is pontosan tudta volna írásban rekonstruálni a párbeszédeket.) Ennél tovább terjedő „nyomozati” tevékenységet azonban nem kívánok folytatni és nem is tartanék etikusnak. Ugyancsak etikai megfontolásokból a vitában résztvevők nevét nem hozom nyilvánosságra, mert sokan közülük ma is aktívak, s engem nem az érdekel, hogy ki mondta, hanem, hogy mit mondott: tehát maga a jelenség.

És a kérdések sorát – akárcsak egy keretes szerkezetű darabban – ismét egy költői kérdés zárta:

3. *kérdező*: „Mondja meg nekem legyen szíves, mint ember az embernek, hogy mi, akik itt ülünk a teremben, mi mikor álltunk a saját lábunkra, mikor nyertük el szabadságunkat és hagytunk fel az állam szolgálatával? *Bár az államot szolgálni, nézetem szerint, igen megtisztelő.* (Kiemelés tőlem – Sz. Gy.) Mikor került erre a sor? A puccs előtt vagy tavaly augusztusban? Vagy lehet, hogy még a mai napig szolgálunk?”⁴²

Harmadik tétel: Appassionato

A „bemelegítés” tehát megvolt, következhetett a disszertáció hivatalosan felkért bírálójának 19 gépelt oldala, kb. egy szerzői ívnyi szöveg. Ennyit nem szokás írni egy elővétel opponensi véleményének. A bírálat mindjárt egy dicsérettel kezdődött:

„Rögtön az elején meg kell jegyezni, hogy a disszertáció jó orosz-sággal íródott, ami magyarországi kollégánk nem kis érdeme, s ami nem tud nem tiszteletet kiváltani iránta.”⁴³

Ezzel azonban ki is fogyott a pozitívumokból. Már a „Bevezető”-t súlyos kifogások érték:

„Általánosan szólva, már a disszertáció »Bevezetésében« megnyilvánul annak jellemző vonása – kategorikus volta és az ítéletek elégtelen bizonyítottsága.”⁴⁴

Szili Sándor „nihilizmus” szerinte:

„Lehetséges, azzal magyarázható, hogy távolról sincs teljesen tisztában a marxista metodológia lényegével. A nemesi-polgári történetírással ellentétben – olvashatjuk a 9. oldalon – »a marxista tudósok szigorúan ragaszkodtak a dialektikus materializmus filozófiájához és az egész múltat az osztályharc nézőpontjából szemlélték«. Arról, hogy

⁴² Szili Sándor *feljegyzései*, 5–6.

⁴³ Отзыв на кандидатскую диссертацию Сили Шандора «Ключевые вопросы присоединения Сибири к России в конце XVI-XVII вв. в русской и советской историографии / Развитие концепции вхождения Зауралья в состав Московского государства», 1.

⁴⁴ Уо., 4.

a marxista társadalmi filozófia az a történelmi materializmus, és hogy utóbbi egyáltalán nem összegezhető az »osztályharc« tételében, az idézett következtetés alapján a szerzőnek fogalma sincs.”⁴⁵

E megjegyzés azt tanúsítja, hogy dacára a párt megszüntetésének és hivatalos ideológiája lejáratási kísérleteinek, a marxista metodológiának ebben a történeti műhelyben még megingathatatlan pozíciói maradtak, kissé emlékeztetve e sorok íróját saját, 1984-es védésének „lenini alapú” kritikájára.

Az első fejezettel kapcsolatban a legnagyobb kifogása, hogy „valószerűtlen határokig fel van fújva Müller személye és munkája”, akit – nyilván az egyensúly helyrebillentése végett – ekként mutat be:

„Ki is ő valójában? G. Müller ifjúkorában a német egyetemisták azon kategóriájába tartozott, amely, Schlözer szavaival élve, azt gondolta, hogy sehol másutt nem könnyebb szerencsét próbálni, mint Oroszországban.”⁴⁶

A Müllerrel kapcsolatos szerzői vélekedések a bírálót Bergyajevhez, majd tőle kiindulva a következő fejtegetésekhez vezetnek:

„A kutatása tárgya – az orosz történelem – iránti szeretet hiánya, sőt a lenéző viszonyulás hozzá, alkalmas arra, hogy az adott tárgyat meghamisítsa, bárminemű esküvételek és fogadkozások hangozzanak is el az elfogulatlanságról... (*Nem teljesen világos, hogy kire gondol a bíráló* – Sz. Gy.) Oroszországhoz Müllert is, Bayert is Schlözerrel együtt sajátságos viszony fűzte... S ha a disszertáns állandóan szembe helyezi az »elfogulatlan kutatást... a hazafias bizonyítékkal« (42. l.), akkor számára észrevétlen marad az elfogulatlan kutatás és a XVIII. századi német történészek azon munkái közötti különbség, amelyeket esetenként a ruszofób hangulat hatott át.”⁴⁷

Itt azért álljunk meg egy pillanatra, mert ebben az okfejtésben manifesztálódik az az alapvetés, hogy aki az orosz történelmet nem szereti az *per definitionem* nem lehet elfogulatlan történész, s először bukkan fel a ruszofób jelző.

⁴⁵ Uo., 3.

⁴⁶ Uo., 4.

⁴⁷ Uo., 5.

A disszertáció 70. oldalát a következő kritika éri:

„[F]elsorolja az orosz valóságból eredő negatív következményeket, amelyek fékezik a történelmi kutatásokat. Sok megfogalmazása túlzás, vagy teljesen hibás / »Oroszország sok évszázados kulturális izolációjáról«, »az uralkodásnak a XVI–XVII. századi védekező vagy támadó háborúk folyamán kialakult autokratikus jellegéről«, »Oroszország szellemi kultúrájának zártágáról«, »az orosz nemzet külön missziójának felismeréséről«, a »környező népektől (nem tudni miről van itt szó) való kulturális izoláció egyoldalú pravoszláv bűnérről«, »a nemzeti büszkeség érzéséről«, »az orosz emberek kisebbségi érzését 'kompenzáló' erős fegyvercsörgetésről«, arról, hogy »a világ vezető hatalmaival való versengés és a legyőzésük eszméje a hivatalos politika szintjén formálódott meg«. / Az összes ilyen tézis bizonyíték nélkül marad, nem történik egyetlen olyan tudományos munkára sem hivatkozás, ahol ilyennel érvelnének. Mert ilyen műveket komoly szakemberek nem írtak. Ennyire primitív megállapítások legfőképpen a néhol ruszofób jellegű publicisztikai művekben grasszálnak.”⁴⁸

Így, egy kupacba gyűjtve ezek a megállapítások valóban riasztóan ruszofób-nak hathatnak egy ruszofil hazafi (nem történész) számára, de annyit már most leszögezhetünk, hogy nem csak Szili Sándornál, nem csak primitív és publicisztikai, s főképp nem csak ruszofób írásokban olvastunk már ilyeneket. Sőt, hosszan sorolhatnánk a bíráló által hiányolt hivatkozásokat.

A disszertáció második fejezetével nagyjából-egészéből megelégedő bíráló a harmadikról szóló véleményét rögtön az elégedetlenségének hangot adva nyitja:

„Az 1930–90-es évek hazai historiográfiájának szentelt harmadik fejezet váltja ki a legnagyobb elégedetlenséget. Szintúgy a radikális felfogás szélsőségeit tükröző publicisztikából kölcsönzött bizonyítatlan kiinduló posztulátumok keverednek a leíró jelleggel. A 3. fejezet szövege az analitikus tudományos kutatás attribútumai helyett a feleslegesen kiélezett publicisztikai pamflet ismérveivel tűnik ki.”⁴⁹

48 Uo., 7–8.

49 Uo., 9.

Vegyük sorra, mire is gondol a bíráló.

Első szentencia (megjegyezzük az új idők új szeleinek fuvallatát mégiscsak érzékelve Bergyajev után most A. Cipkótól⁵⁰ kölcsönözve a muníciót) – **Szili egybemossa a szovjet korszak egészét:**

„Kétségtelen, hogy a politikai konjunktúra meghatározott hatást gyakorolt a történettudományra. Ez régóta ismert. De úgy beszélni róla, mint a történetírás fejlődésének elsőrendű faktoráról – ez annyit tesz, mint erőszakot tenni a történeti anyagon. Nem lehet az egyik szélsőségből a másik esni... Minthogy az adott gyilkos formulát a szerző az egész '30–'90-es évekre alkalmazza, amelyet »totalitárius rezsim«-nek nevez (126. o.), így ezekbe automatikusan beleesnek a kortárs kutatások, így R. G. Szkrinnyikov művei is, márpedig ilyen jellemzésükkel határozottan nem lehet egyetérteni.”⁵¹

Nehéz lenne ez esetben vitatkozni a bírálóval, ám kétségtelen egy nagyon magas labdát ütött le könnyörtelenül, hiszen a szerző nyilvánvalóan – ez a tételes kifejtés során egyértelműen kiderül – nem a teljes szovjet historiográfiára gondolt, és pláne nem a saját témavezetőjére.

Második szentencia – **Szili nem a maga teljességében érti, hogy a bolsevikok csak köptek az orosz nemzetre:**

„Itt csak egyvalami maradhat: vagy az autarkia vagy a »világforradalom«... A »pártelit« nem tudott egyszerre két egymást kizáró politikát folytatni. Nem nehéz kitalálni, hogy a bolsevikok, különösen az uralmuk első időszakában köptek az orosz nemzetre, az orosz kultúrára, Oroszországra, ők csak a maguk »világforradalmára« gondoltak.”⁵²

Harmadik szentencia – **Szili állandóan átpolitizálja a történeti anyagot:**

„A 140. oldalon fölöslegesen átpolitizálódik a Történeti Intézetben folytatott vita. Más oldalról, csupán az a tény, hogy egy sor történész ellentmondott az A. V. Sesztakov által megszemélyesített »voluntarista koncepcióknak az orosz történelemről« ellene dolgozik a disszertáns azon állításának, hogy a '30-as évek végén a tudományos gondolatot a párt és az állam teljes elnyomásban tartotta.”⁵³

50 Tipikus „peresztrojkai” figura. Életútjáról, nézetei változtatgatásáról ld. részletesen: «Почему заблудился Александр Ципко?» URL: <https://rosenf-polit.livejournal.com/3074.html> (Hozzáférés: 2020. június 30.)

51 Uo., 10.

52 Uo., 11.

53 Uo., 12.

Negyedik szentencia – Szili nem képes átérezni Sztálin emelkedett patriotizmusát:

„Nem lehet egyetérteni a disszertáns azon tézisével, mely szerint a Nagy Honvédő Háborút követően az orosz patriotizmus elkezdett »vad nacionalizmusba« átnőni, amely már nemcsak a külvilág, de a Szovjetunió nemszláv népei ellen is irányult. »Ezen új jelenség első szimptómájának« Szili Sándor I. V. Sztálin 1945. május. 24-i nevezetes pohárköszöntőjét nevezi meg... (»Iszom az orosz nép egészségéért«), amelynek teljes szövegét idézi a disszertáció 143. oldalán. Semmilyen »vad nacionalizmusról« nincs és nem is lehet itt szó. Itt annak a nemzetnek való háláról van szó, amely a háború legnagyobb terheit viselte vállán, s amely megmentette az egész emberiséget a fasizmustól. Úgy írni az adott esetben, ahogy Szili Sándor tette, nemcsak nem helyes, de nagyon kegyetlen is. A mülleri tézis követése, amely szerint a történésznek nem lehet Hazája, hite, uralkodója, az orosz történeoszt, Szili Sándort oda vezette, hogy nem fogta fel az orosz történelem egyik legfontosabb eseményének történelmi és erkölcsi értelmét.”⁵⁴

Sokatmondó ez a szöveghiba. Szili Sándor itt – nyilvánvaló elírás miatt – mint „orosz történész” szerepel, ami a legnagyobb tudatalatti elismerés az őt bíráló részéről. Önkéntelenül is, mint orosz történésztől kéri rajta számon az orosz princípium szeretetét, indulata ezért olyan heves, hiszen egy „idegent”, orosz történelmen kívül állót, egy „beavatatlant” erre valószínűleg nem méltatna.

Ötödik szentencia – Szili Sunkovot egy becsvágyó „karrieristának” tartja:

„A 149. oldalon V. I. Sunkovot »becsvágyó történész«-nek nevezi, akinek a felső pártkörökhöz fűződő viszonya biztosította a gyors szolgálati karrierjét. Az ilyen típusú kijelentést egy tudományos munkában el kellett volna kerülni. Sunkov »becsvágyáról« és »karrierizmusáról«, mint bárki máséről, csak az őt jól ismerő tudósoknak van joguk beszélni, vagy az olyan szerzőknek, akik a szavaikat a forrásokra: emlékiratokra vagy más dokumentumokra hivatkozva alátudják támasztani...”⁵⁵

⁵⁴ Uo., 13.

⁵⁵ Uo., 14.

Hatodik szentencia – Szili szerint az oroszok pogromlovagok:

„Olyan, remélem téves, benyomás keletkezik, mintha Szili Sándor nagyon azt akarná, hogy az oroszok hódítóknak és pogromlovagoknak nézzenek ki, akik semmi pozitívumot nem hoztak Szibéria népeinek, csak regressziót és pusztulást. Ezért minden más értékelése is tendenciózus. ... De még egy idézetet szeretnék citálni. Ezek lord Carson szavai, akit nehéz lenne orosz patriótának nevezni: »Oroszország vitathatatlanul rendelkezik egy nagyszerű adománnyal: hűséget, sőt barátságot tud kivívni azok körében, akiket alávetett...«”⁵⁶

Hetedik szentencia – Szili mindenáron a Szibéria „meghódítása” terminust erőlteti:

„Amiért Szili Sándor küzd, az azon történelmi valóság leegyszerűsítése lenne, amelyre az adott esetben a különböző folyamatok jellemzőek és visszalépésnek számítana a Hazai historiográfiában... Mi több, Szili Sándor véleménye szerint, a szovjet hatalom utolsó pillanatáig a Szovjetunió egységének egyik cementező faktora éppen a Szibéria »csatolásáról« és az őslakos népiségek Oroszország keretébe történő bevonásának »progresszív jelentőségéről« szóló tézis volt. Ezekben a szavakban a tudományos diszkusszió végletekig történő átpolitizálása érhető tetten. Sőt, azt lehet mondani, hogy a disszertáns szerint a probléma tudományos vizsgálata hiányzott az utolsó évtizedek historiográfiájában, s a tisztán politikai definíciók domináltak. Történetírásunk kb. 50 éve lényegében kitörlődik a hazai történettudomány történetéből.”⁵⁷

Nyolcadik szentencia – Szili csak felcseréli az előjeleket:

„Önmagában az állami-ideológiai kontroll torzító hatásának gondolata a tudományra, általánosságban nem kifogásolható, de konkrét alkalmazása nem sikerült a disszertációban a hazai történettudomány története vonatkozásában. Ha korábban a historiográfia fejlődését egy mederben volt elfogadott vizsgálni, és »tudományos« – marxista (szovjet) és »tudománytalan« – burzsoá történetírássra felosztani, akkor Szili Sándor megőrizve a »tudományos-tudománytalan« felosztást, csupán az előjeleket cserélte fel. A disszertációban a szovjet történetírásnak jut a »tudománytalan« jelző.”⁵⁸

⁵⁶ Uo., 14–15.

⁵⁷ Uo., 16–17.

⁵⁸ Uo., 18.

Végső ítélete: a disszertáció nem sikerült, lényegi átdolgozásra szorul, adott formájában védeésre nem bocsátható.⁵⁹ Ami, persze, nem meglepő, ha azt nézzük, hogy a szerző legnagyobb erényének a jó oroszágát tartotta, s szinte egyetlen eredményét, állítását nem fogadta el, azokat tendenciózusnak, igazságtalanoknak, túlzottan kategorikusnak, leegyszerűsítőknél, légből kapottaknak, olykor primitíveknek, túltúl átpolitizáltaknak, előítéleteseknek, gyakorlatilag ruszofóboknak tartotta, a szerzőt pedig olyan „nihilistának”, aki azt a benyomást kelti, hogy fő ambíciója az oroszok pogromlovagokként való ábrázolása.

Hasonló szellemben nyilatkozott a másik tanszéki kvázi-opponens is, aki csak szóban fejtette ki véleményét, de amely nem okozott meglepetést, mert a fentebb idézett költői kérdéseivel már megelőlegezte bírálatának eszmeiségét. A bíráló a disszertáció első bekezdését felolvasva jutott el végkövetkeztetéséig:

„Ez a disszertáció csak a mi mazochizmusunkra apellálhat. Nem szabad elfogadni, sőt! Én minden formája ellen tiltakozom. És most még Amerika felfedezését akarják ünnepelni! Gyalázat! Én nem kívánok ebben részt venni.”⁶⁰

Ez a hozzászóló volt az, aki még az elővédés előtti időben a témavezető Szkrinnikov professzornak fejtette ki azt a nézetét, hogy

„Az orosz történetet az oroszoknak kell írniuk, miért avatkoznak ebbe bele a magyarok?”⁶¹

És akadt még egy „irányban lévő” harmadik résztvevő is, akinek az a kétes dicsőség jutott, hogy feltegye az „i”-re a pontot:

„Ez a disszertáció átpolitizált – a peresztrojkás historiográfia nyomása alatt keletkezett, ami nem más, mint történelmi bacchanália. Ennyi időm koromra eljutottam a következtetésig, hogy a történet nem lehet meg politika nélkül. *Az orosz történetnek nemzetinek kell lennie, ám ez a disszertáció inkább nyugatos rajtaütés, az orosz eszme elleni kirohanásokkal. (Kiemelés tőlem – Sz. Gy.)* Egyszerűen felháborító. Ezt a disszertációt nem szabad kinyomtatni. *Ez ellentmond az orosz nemzeti léleknek. (Kiemelés tőlem – Sz. Gy.)* De többet mondok. Lépéseket kell tenni, hogy ezt a munkát se Magyarországon magyarul, se Nyugaton ne lehessen kiadni.”⁶²

59 Uo., 19.

60 Szili Sándor *feljegyzései*, 8.

61 R. G. Szkrinnikov *levele Szvák Gyulának* (1992. július 12.), 3.

62 Szili Sándor *feljegyzései*, 7–8.

Negyedik tétel: Calmato

Az érzelmek és indulatok láthatólag elszabadultak a hivatalos opponens megsemmisítőnek szánt, de legalább szakszerűen érvelő véleménye után. Talán érdemes megállnunk egy pillanatra a történet elmesélésében, hogy szemügyre vegyük: hol is történt ez a minidráma és kik alakították a főbb szerepeket?

A Leningrádi, majd Szentpétervári Egyetem Történettudományi Kara a Szili Sándor által is elemzett 1934-es párthatározatnak köszönheti létét: más egyetemekhez hasonlóan itt is visszaállították a történelem oktatását és ennek szervezeti kereteit. Természetesen, a „pétervári iskola” hagyományai jóval régebbre mennek vissza, az orosz, majd szovjet történettudomány számos klasszikusa tanított a pétervári egyetemen.⁶³ A Kar legnevezetesebb, emblemikus vezetője V. V. Mavrogyin volt,⁶⁴ akinek ugyan korántsem nevezhető egyenes vonalúnak a pályája, de akinek sikerült intézményét és a szintén általa vezetett Szovjetunió Története Tanszéket jó szakemberekkel feltöltenie és elismert szakmai műhellyé pozicionálnia a szovjet felsőoktatási intézmények között.⁶⁵ Amikor én megkezdtem 1981-ben az aspirantúrámat, akkor olyan nagy tekintélyű professzorok dolgoztak a Tanszéken V. V. Mavrogyin mellett, mint A. L. Sapiro, R. G. Szkrinnyikov, I. Ja. Frojanov, Ju. D. Margolis, és ezekben az években meglehetősen nagy presztízsnak örvendett.⁶⁶ Szili Sándor elővédése idejére, kb. egy évtized

63 SZVÁK GYULA: “The Golden Age of Russian Historical Writing: The Nineteenth Century”, in *Oxford History of Historical Writing*, vol. 4: 1800–1945, eds. S. MACINTYRE, J. MAIGUSHA, A. Pók (Oxford: Oxford University Press, 2011), 303–325. DOI: 10.1093/acprof:osobl/9780199533091.003.0016; В.П. КОРЗУН, Г.П. МИКАГКОВ, *Научные школы в Российской исторической науке. К юбилею А.П. Репиной*. (М.: Аквилон, 2017), 386–397.

64 Róla részletesen ld. А.Ю. ДВОРНИЧЕНКО, *Владимир Васильевич Мавродин* (Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2001)

65 „A ’40–’70-es évek a Történeti Fakultás Hazai Történeti Tanszéke életében – egy egész korszak. Ezen egész idő alatt, legfeljebb a tőle független körülmények miatti szünetekkel, a tanszéket V. V. Mavrogyin vezette. Meg kell mondani, hogy sikerült neki megteremtenie (vagy, ha akarják, újra teremtenie) a ’40–’50-es évek pusztulását követően. A tanszék éléről való távozása után (1982-ben átadta a vezetést tanítványának, I. Ja. Frojanovnak) a tanszék teljességgel erős, életképes tudományos-pedagógiai organizmus volt.” URL: <http://nauka.x-pdf.ru/17istoriya/297731-1-istoricheskii-fakultet-sankt-peterburgskogo-universiteta-1934-2004-ocherk-istorii-otv-redaktor-prof-dvornichenko-p.php>, 4. (Hozzáférés: 2020. június. 23.)

66 „1986-ra a kar professzori-tanári állománya 63 főből állt, akik közül 21 a tudományok doktora, 36 a tudományok kandidátusa fokozat birtokosa volt... A kar többször elnyerte az egyetem legjobb bölcsészkarának járó elismerést és népszerűnek számított a felvételizők körében: egyes években 15-szörös volt a túljelentkezés.” (Uo.)

1983-ban én is írtam róla egy ismertető cikket, amelyben a legjobb orosz középkorász

elteltével a helyzet azonban jelentősen megváltozott. Ekkor már jó ideje I. Ja. Frojanov volt a dékán és a tanszékvezető, V. V. Mavrogyin már nem élt, A. L. Sapiro súlyos beteg volt, R. G. Szkrinnyikov távozott a tanszékről, bár az Egyetem kutatóprofesszora maradt. Az I. Ja. Frojanov körül kialakult tanítványi kör legtehetségesebb képviselői bekerültek a Karra, jelentősen megfíatalítva a Szovjetunió Története Tanszék tanári karát. Ezek a viszonylag frissen kandidált tanársegédek, adjunktusok értelemszerűen a Kijevi Rusz kutatói voltak, s addigi kutatásaik kronológiaiilag nem terjedtek ki a 16–17. századra vagy a historiográfiára. A vita bírálói és hangadói ők voltak.

A kulcsfigura – annak ellenére, hogy nem avatkozott a vitába –, természetesen a dékán és tanszékvezető, I. Ja. Frojanov volt. Ez az esettanulmány azonban nem róla szól, ezért itt csak az események megértéséhez szükséges információkat osztanám meg, munkásságának elemzése nem lehet feladatom. (Különben is elfogult vagyok vele kapcsolatban – mint az első szovjet történésszel, akivel életemben találkoztam – és szubjektív portréját már korábban megírtam.⁶⁷)

Az események illetően alakulásának van egy olyan olvasata, amely a Frojanov–Szkrinnyikov konfliktussal magyarázza a történeteket.⁶⁸ Maga R. G. Szkrinnyikov másként ítélte meg. Ő a Tanszék életében bekövetkezett fordulatban látta az okot, amelynek Szilit megelőző példája volt Ju. D. Margolisz, egy Kanadából hazatért aspiránsának megvádolása azzal, hogy az ukrán nacionalistákkal fúj egy követ.⁶⁹

I. Ja. Frojanov markáns vezető volt, aki meghatározta a Kar szellemiségét és arculatát. Nagy valószínűség szerint a Szovjetunió szétesése és a Nyugat által forszírozott neoliberális katasztrófa-politika erősítette fel azt a militáns nagyorosz „oroszvédő” kari politikát, amely az évtized

műhelynek neveztem, ld. SZVÁK GYULA, „A leningrádi történész-műhely”, *Egyetemi Lapok – az Eötvös Loránd Tudományegyetem lapja* (1983. március 14.), 5.

67 Д. Свак, *На службе у Клио и у власть предержащих* (Этюды по руссиеведению) (Ruszsztikai Könyvek XXXVIII.) (Budapest: Russica Pannonicana. „Isztorik i kazak”, 2014), 168–170.

Egyébként is mindig elkötelezett híve és magyarországi propagálója voltam a Kijevi Ruszról szóló forradalmi/eretnek koncepciójának. Vö.: SZVÁK GYULA, „I. Ja. Frojanov: Kijevszkaja Rusz. Leningrád, 1974”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, no. 1–2 (1978): 142–143.; Szvák Gyula, „I. Ja. Frojanov: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicszeszkoy isztorii. Leningrád, 1980”, *Századok*, no. 5 (1982): 1098–1101.

68 „Nekem a védés után sem Szkrinnyikov, sem Alekszandr Lavrov nem mondott semmit, mert érintett, illetve külföldi voltam. Úgy kezelték az esetet, mint helyi orosz belügyet. Mindössze annyit közöltek, hogy nem rólam és nem a disszertációról van szó, hanem ez egy lehetőség arra, hogy verjenek Szkrinnyikovon.” *Szili Sándor levele Szvák Gyulának* (2020. április 14.)

69 R. G. Szkrinnyikov levele Szvák Gyulának (1992. július 12.), 2.

végére „érett be” igazán és vezetett a Kar kríziséhez, Igor Frojanov mint dékán, majd mint tanszékvezető eltávolításához. Ez az időszak tanszéki megszüntetésekkel, összevonásokkal, kirúgásokkal, nyílt levelekkel, feljelentésekkel, újságcikkkel, rágalmozó és védelmező publicisztikákkal, heves és érzelemdús egyetemi és egyetemen kívüli megnyilvánulásokkal terhes,⁷⁰ ezért itt csak a hivatalos véleményt, a Kar 70. évfordulójára megjelentetett jubileumi kötet értékelését idézem, amelyet az akkori dékán és tanszékvezető, I. J. Frojanov egykori tanítványa írt:

„A ’90-es évek második felében a tanszék tevékenységében a negatív tendenciák erősödése figyelhető meg. A már elmúlt század ’90-es éveinek végén a tanszék, a karral együtt, nehéz időket élt át. A változások háttérében, amelyeket el kellett szenvednie a tanszéknek, az egész történeti kart megrázó konfliktusok álltak... A tanszék vezetőjének politika iránti szenvedélye, a karon belüli súlyos konfliktus felszítása nem járult hozzá a tanszék fejlődéséhez. A tanszékvezető »díszjelentésekkel« homokot szórt a szemekbe és nem összpontosított a tanszék tudományos és pedagógiai tevékenységének tökéletesítésére. Amely így távol maradt a történettudomány Nyugaton széles körben elterjedt innovatív irányzataitól. Ami érthető is azok után, hogy a tanszék kapcsolatai a külfölddel lenullázódtak a »világ háttérhatalmai« támadásától való félelem miatt.”⁷¹

I. Ja. Frojanov tudományos mezbe öltöztetett, de nem is titkoltan nyílt politikai szimpátiákat és antipátiákat közvetítő könyveinek koncepciója a ’90-es évek végén,⁷² szerepvállalása az Orosz Kommunista Pártban, majd tudományos munkásságának az „összeesküvés-elméletek” szolgálatába állítása,⁷³ mértéket vesztő Nyugat- és „háttérhatalmak”-ellenessége a

70 Ezeket összefoglalja, bevallotta I. Ja. Frojanov védelmében, tanszéki kollégája, az ekkoriban már a szabadkőművesség kutatására (ld. URL: https://royallib.com/book/brachev_viktor/masoni_u_vlasti_.html) specializálódott V. Sz. Bracsov: http://www.uhlib.ru/istorija/travlja_russkih_istorikov/p5.php (Hozzáférés: 2020. június. 29.)

71 Ld. URL: <http://nauka.x-pdf.ru/17istoriya/297731-1-istoricheskij-fakultet-sankt-peterburgskogo-universiteta-1934-2004-ocherk-istorii-otv-redaktor-prof-dvornichenko-p.php>, 5. (Utolsó elérés: 2020. június 23.)

72 И.Я. Фроянов, *Октябрь семнадцатого (глядя из настоящего)* (СПб.: 1997); *Погружение в бездну* (Россия на исходе XX века) (СПб.: 1999)

73 И.Я. Фроянов, *Драма русской истории: На путях к Опричнине* (М.: Парад, 2007), 952. (I. Ja. Frojanov IV. Ivánt és Sztálint ebben a bő folyamú kötetben az orosz történelem progresszív főszereplőiként mutatja be, és az előzőekben idézett köteteivel mintegy trilógiát alkotva, a „zsidózó” eretnokségtől kezdve a szabadkőműveseken és a forradalom zsidó származású vezetőin keresztül, a német és USA pénztőkétől a mai pénzügyi háttérhatalmakig jutva

mából visszatekintve magyarázzák az 1992-ben történeteket. Személyes, családi tragédiái⁷⁴ pedig nyilván csak fokozták amiatti fájalmát és elkeseredettségét, hogy az ország nem jó irányba – esetleg a szétesés felé – halad.

R. G. Szkrinnyikov úgy fogalmazott, hogy I. Ja. Frojanov: „jó rendező. Megbízta az ifjait, hogy zúzzák szét Sándor disszertációját, amit ők el is végeztek.”⁷⁵ Tehát nem ellene irányuló kicsinyes bosszúról beszél, hanem ő is súlyosabb – elvi – okokat valószínűsít. S ha megnézzük nemcsak I. Ja. Frojanov, hanem kollégáinak későbbi pályáját, úgy azt kell konstatálnunk, hogy a munkahelyi főnökek egyáltalán nem kellett beosztottjain erőszakot tenni. Többségük osztotta az ő „történetfilozófiáját”, volt, aki még nálánál is szélsőséesebb formában.⁷⁶

Szili Sándornak azonban támogatói is akadtak – de egyikük sem a Tanszékről. A két írásban is elkészült bírálat szerzői egykori Szkrinnyikov tanítványok voltak, pályájuk elején álló, a 17. századi orosz történelemből fokozatot szerző szakemberek. Később, de ugyanebben az évben még további négy támogató vélemény érkezett, komoly szaktekintélyek⁷⁷ részéről.

Egyikük sem vonta kétségbe, hogy a dolgozat védeésre bocsátható. Mindegyikük önálló, eredeti, koncepciózus, rendkívül alapos és tájékozott kutatásnak értékelte, amelynek nemcsak helye van, de újat is hozott a kérdés historiográfiájában:

„A szerzőnek óriási anyagot (a »Bibliográfiá«-ban kb. 400 cím szerepel) kellett elemeznie, az áttekintett kérdések igen különmemű, gyakran még az »orosz nyelvű« kutató számára is nehezen értelmezhető skálája nemcsak a szakirodalom, hanem az (akadémiai levéltárból való) archív anyagok, és időnként Szibéria történetének dokumentális publikációi ismeretét is megkövetelte a disszertánstól... Úgy vélem, hogy Szili S. munkájának fő célját elérte: egy

megkonstruálja az Oroszországra, mint feldarabolandó konkra leselkedő ördögi Nyugat képét.)

74 Felesége és fia egy éven belül halt meg, utóbbi gyilkosság áldozata lett. Ld. «Страшная „Сказка“ в Петербурге – очередное заказное убийство», URL: <https://www.kommersant.ru/doc/157915> (Hozzáférés: 2020. június 24.)

75 R. G. Szkrinnyikov levele Szvák Gyulának (1992. július 12.), 2.

76 Ld. a 61. lábjegyzetet.

77 Közülük kettő az akkori idők két vezető Szibéria-kutatója, kettő historiográfus, hárman a történettudomány doktori.

teljességgel professzionális, originális, befejezett kutatást sikerült védésre elkészítenie...”⁷⁸

A dolgozat méltatói az általános megjegyzéseiken túl elsősorban a disszertáció új kronológiáját, a Szibéria-koncepciók egymásra épülésének fejlődéstörténeti rekonstruálását, Müller tevékenységének, majd később Bahrusin érdemeinek megfelelő ábrázolását méltányolták, s általában, már a 18. században, az állam erőteljes beavatkozásának elemzését a történelmi emlékezet formálása terén, majd ennek rendkívül adatgazdag módon való nyomon követését, intézményesített formáinak feltárását a szovjet korszakban.⁷⁹

Ezek a vélemények egyáltalán nem voltak kritikátlanok. Sőt! Nyikityin például így fogalmazott:

„Valószínűleg nem vette eléggé figyelembe azt a körülményt, hogy a tudománynak, bémennyire »agyonbürokratizált« is, megvan a saját logikája, a saját fejlődési törvényei, amelyeket senki, amíg tudomány a tudomány, sem a KB Politikai Bizottsága, sem az egyes diktátorok nem tudnak eltörölni...”

A szovjet korszakot túlzottan leegyszerűsítő interpretációt gyakorlatilag mindenki hangsúlyozta.⁸⁰ Hasonlóan az orosz „kulturmissziós”

78 Н.И. Никитин, *Отзыв на рукопись кандидатской диссертации Шандора Сили «Ключевые вопросы присоединения Сибири к России в конце XVI–XVII. вв. в русской и советской историографии / Развитие концепции вхождения Зауралья в состав Московского государства»* (СПб.: 1992), 1.

A. Sz. Lavrov így fogalmaz: „Szili S. munkáját a historiográfiai irodalomra jellemző sémáktól és sablonoktól mentes jó irodalmi nyelve különbözteti meg. A munka erős oldala a szigorú logikai szerkezet, amely lehetővé tette a szerzőnek, hogy megszabaduljon minden feleslegestől, s hogy munkája ne váljék citátum- és biobibliográfai gyűjteménnyé. S mindezek mellett a szerző koncepciója teljesen önálló jellegű.” (Рецензия на рукопись кандидатской диссертации Шандора Сили «Ключевые вопросы присоединения Сибири к России в конце XVI–XVII вв. в русской и советской историографии (Развитие концепции вхождения Зауралья в состав Московского государства)», 5.

79 «Раскрытие государственнического „служилого”, если можно так сказать, характера отечественной историографии Сибири – несомненная заслуга автора.» (А.С. ЛАВРОВ, Рецензия).

80 Pl. A. Sz. Lavrov ekként: „Amidőn elveti a történelemről, mint »a múlta irányuló politikáról« szóló felfogást, a szerző olykor maga is hajlamos a szovjet historiográfiában a különböző ideológiai és pártútmutatások tükröződését látni. Itt elengedhetetlen az a képesség, hogy a kor kontextusát észrevegyük, és figyelembe kell venni az idők során bővülő forrásbázist is, amelyekre alapozva születtek ezek a következtetések.” (Лавров, Рецензия, 4.); П.В. Седов, *Отзыв на кандидатскую диссертацию Шандора Сили «Ключевые*

szerepvállalás értékelését és a „meghódítás” terminushoz mindenáron ragaszkodó álláspontját:

„úgy vélem, az orosz kutatók 1950–80-as években végzett kutatásai megcáfolták a Szibéria meghódítására vonatkozó egyértelmű állításokat és a szibériai »oblasztnyikok« [regionalisták] teóriáit is a szibériai népek kihalásáról.”⁸¹ (V. A. Alekszandrov)

Mindezek mellett a hat szakértő véleménye a disszertációról, A. N. Camutali megfogalmazásában így volt összegezhető:

„[Ú]gy vélem, az alapvető megállapításai megalapozottak, s ha egy sor részleges értékelése diszkusszió, viták tárgya lehet is, [a disszertációnak] joga van a létezésre és lökést ad a probléma jövőbeli termékeny feldolgozásának.”⁸²

Ez azonban mit sem számított: az elővédésen mesterségesen felkorbácsolt hangulat vesszőfutásra kárhoztatta szerzőjét és mintegy lesöpörte a disszertációt. Ehhez képest meglepetést keltett,⁸³ hogy az elnöklő I. Ja. Frojanov végül nem hozatott határozatot a sikertelenségről, s elvben legalábbis nyitva hagyta a disszertáció további sorsának kérdését.⁸⁴ (A gyakorlatban azonban addigra már lejárt Szili Sándor aspiránsi jogviszonya.⁸⁵)

A teljes igazsághoz tartozik, hogy az indulatos megnyilvánulások mellett józan hang is hallatszott. Margolisz professzor kifejezetten kérte a hivatalos bírálót, hogy csökkentse a „ruszofób” jelző előfordulásainak számát a jegyzőkönyvben.⁸⁶

вопросы присоединения Сибири к России в конце XVI–XVII вв. в русской и советской историографии (Развитие концепции вхождения Зауралья в состав Московского государства)», 5.; М.В. СВЕРДЛОВ, Отзыв о кандидатской диссертации Шандора Сили «Ключевые вопросы присоединения Сибири к России в конце XVI–XVII вв. в русской и советской историографии (развитие концепции вхождения Зауралья в состав Московского государства)», 2, 6.

81 V.A. АЛЕКСАНДРОВ, Отзыв на диссертацию Ш. Сили «Ключевые вопросы присоединения Сибири к России в конце XVI–XVII вв. в русской и советской историографии (развитие концепции вхождения Зауралья в состав Московского государства)», 3.; „... о культуртрегерской роли России в Азии. К сожалению, последняя тема оказалась в диссертации несколько скомканной” (Лавров, Рецензия, 3.)

82 А.Н. ЦАМУТАЛИ, Отзыв о кандидатской диссертации Шандора Сили «Ключевые вопросы присоединения Сибири к России в конце XVI–XVII вв. в русской и советской историографии (Развитие концепции вхождения Зауралья в состав Московского государства)», 2.

83 R. G. Szkrinnyikov levele Szvák Gyulának (1992. július 12.), 2.

84 Ez kétségtelenül eltért a Szili Sándor által oly’ plasztikussággal tárgyalt szovjet (sztálini) gyakorlattól, mert nem irányult a disszertáns egzisztenciális ellehetetlenítésére.

85 Szili Sándor levele Szvák Gyulának (2020. április 21.), 1.

86 R. G. Szkrinnyikov levele Szvák Gyulának (1992. július 12.), 2.; Szili Sándor feljegyzései, 9.

Ötödik tétel: Ordinario

A disszertáció, a bírálatok és az elővédésen elhangzottak ismeretében, utólag úgy gondolom, hogy Ju. D. Margolisz a probléma lényegét ragadta meg. Az elővédésén nem folyt szakmai vita, itt valójában az orosz (beleértve a szovjeteket is) történészek és tágabb értelemben véve egész Oroszország becsülete volt a tét. Legalábbis így élték meg ezt a frojanovista résztvevők, tehát a tanszéki hivatalosság. Nem vettek tudomást a dolgozat szakmai értékeiről, hanem sértettségükben és beszorítottság-érzésükben frontális támadást indítottak, és példát statuáltak. Ehhez kétségtelenül ürügyet szolgáltatott a disszertáns néhány sarkos, ellentmondást nem tűrő – és a méltatói által is szóvá tett – megállapítása. Mégis: nyilvánvalóan nem Szili Sándor személyéről, vagy magyar voltáról, és még csak nem is az „européer” Szkrinnnyikov professzorról szólt a történet. Különösnek tetszik ma már, hogy az amúgy – bár nem a témából – felkészült fiatalemberek mennyire artikulálatlanul – volt, aki a szó szoros értelmében – adták elő mondandójukat. A pátoszos sértettség sohasem kedvez a szakszerű beszédmódnak. Még a meglehetősen eklektikus forrásokból – Marx, Bergyajev, Sztálin, Cipko – merítkező és a tudományos normákat leginkább magára erőltető hivatalos bíráló is csak a „ruszofób” jelzőt tudta aduásként minduntalan előhúzni tarsolyából.⁸⁷

Szili Sándor rosszkor volt rossz helyen. És nem is vette észre magát – dacára az előzetes figyelmeztetéseknek.⁸⁸ Oroszország romjaiban hevert, a pétervári Történettudományi Fakultáson azonban a dékán vezetésével kialakult és többségbe került egy elszánt, erős mag, amely nem volt hajlandó megbékülni a Szovjetunió összeomlásával, a nemzeti nagyság és büszkeség saját vezetőik és a Nyugat általi sárba tiprásával. Egy ilyen felfokozott

87 Itt, ebben a vitában ez az „ideológiai bunkó” szerepét játszotta, amivel nem azt akarjuk sugallni, hogy az oroszok félelme *ab ovo* alaptalan a „ruszofób” megnyilvánulásokkal szemben. (Ld. részletesen: Дюла Свак, «К вопросу о генезисе русофобии.» в *Государство и нация в России и Центрально-восточной Европе. Материалы международной научной конференции будапештского Центра Русистики от 19–20 мая 2008 г.* / *State and Nation in Russia and Central-East-Europe: materials of international historical conference at the Centre for Russian Studies in Budapest* (Rusizisztikai Könyvek XXII.), ed. Gyula Szvák (Budapest: Russica Pannonicana, 2009), 21–29.

Az is kétségtelen azonban, hogy az oroszok a ruszofóbiától való félelmükben hajlamosak esetenként „nagyorosz” indulatokkal „kompenzálni”, amelytől egyenes út vezethet a xenofóbiáig, antiszemitizmusig, amint azt az elővédés néhány résztvevőjének későbbi életútja is igazolja.

88 Szili Sándor levele Szvák Gyulának (2020. április 14.)

hangulatban a német Müllert az orosz történettudomány atyjának, a mindenkori szovjet történettudományt pedig a párt szolgájának minősíteni, felért egy arcul csapással. Szili Sándor naiv „megátalkodottságában” erről nem volt hajlandó tudomást venni, felvállalta a konfrontációt, pedig sejthette, mi lesz a vége. Sőt, joggal érezhette erkölcsi győztesnek magát és saját bőrén megtapasztalva az általa leírt diagnózist is igazolva láthatta.

Tulajdonképpen igaza is volt, hiszen néhány szerencsétlenül megfogalmazott mondat vagy jelző átírása nem változtatott volna a lényegen. Hogy tudniillik itt a tanszéki bírálók szerint egy ruszofób merénylet történt az orosz/szovjet történetírás, valójában az egész nép ellen.

Ennek az írásnak nem Szili Sándor munkájának elemzése és megítélése a feladata. Ezt megtettem 1992 őszén, amikor a sikertelen pétérvári elővédés után az általam vezetett, autonóm Ruszisztikai Intézetben is megrendeztük annak munkahelyi vitáját.⁸⁹ Én is osztottam Krausz Tamás véleményét, aki opponensi bírálatában ezt írta:

„[T]udományos szempontból nem szerencsés periódusban született a munka. A »rendszerváltás« tipikus terméke, amennyiben Szili Sándor »végigharcolja« az egész dolgozatot egy olyan ellenfél ellen, amely már »döglött oroszlán«, amely tudományos és elméleti téren nem üt vissza.”⁹⁰

Ennek ellenére a dolgozat szakmai jelentőségét elismertük és egyhangúlag védelemre javasoltuk.⁹¹

Ennyi idő távlatából azt is látjuk, hogy a „döglött oroszlán” valóban nem tudott tudományos és elméleti téren visszaütni, hatalmasan azonban annál inkább. A disszertáns is levonta a megfelelő következtetéseket és a 2005-ben megjelentetett kötete a disszertációhoz képest komoly elméleti-módszertani megalapozottságú, a konstruktív kritikákat megszívlelő monográfia lett, amelyet már nem leng át az 1992-es idealista romantika, amely a legfőbb „harci” feladatának azt tartotta, hogy az orosz állam hatalmát az orosz/szovjet történetírásban leleplezze. Mert ezt egyrészt

89 „Szvák Gyula bírálatában alapvető módszertani hibákra mutat rá és a disszertáció kandidátusi értekezésésként való benyújtását csak a bevezető és a befejező részek radikális megváltoztatása (...) után tartja elképzelhetőnek.”, in *Jegyzőkönyv Szili Sándor „Szibéria meghódításának koncepciói az orosz és szovjet historiográfiában” című kandidátusi értekezésének műhelyvitájáról* (Budapest, 1992. november 5. 14.00–16.30.), 4.

90 KRAUSZ TAMÁS, *Opponensi vélemény*, 1.

91 *Jegyzőkönyv Szili Sándor „Szibéria meghódításának koncepciói az orosz és szovjet historiográfiában” című kandidátusi értekezésének műhelyvitájáról*, 10.

addig is tudtuk,⁹² másrészt szerencsére nem is minden korban volt egyformán igaz. A minden hatalmi kényszerrel dacoló, „önjáró”, saját belső törvényszerűségei alapján működő történettudomány, a „renitens kivételek” a mából tekintve is ennél nagyobb figyelmet érdemeltek volna.

Mert, ahogy a túlhatalom, úgy az annak való ellenállás is máig aktuális.

Váratlan aktualitást kapott napjainkban a dolgozat másik központi problémája: Szibéria „gyarmati” státuszának kérdése is. A témát – amint azt Szili Sándor művében meggyőzően bizonyította – valójában sosem engedte el a politika, és időről időre azóta is megjelenik egy-egy „iránymutatónak” szánt kvázi-hivatalos cikk.⁹³ Az utóbbi hónapokban a világban mozgalom indult a gyarmati örökséggel való őszinte szembenézésért, s ennek során szobordöntögetésekre, szoborgyalázásra is sor került. Ez megjósolhatóan hatással lesz az oroszországi recepcióra: várhatóan ismét erősödni fog a nyugati hatalmak véres kolonizációs politikájával szembeállított „békés” szibériai „betelepedés” kincstári narratívája. Azonban ez is a Szili Sándoron számonkért mértéktartással elemzendő. Azért, mert a politika beleavatkozik, még értelmes történeti feladat a nyugati és orosz gyarmatosítás közötti különbségek feltárása. S akik majd történetként a szibériai népek (viszonylag) békés csatlakozásáról írnak a jövőben, nem feltétlenül parancsra teszik: minden nemzeti, különösen, ha birodalmi, történetírás kegyesebb a saját történelmi múltjához, meggyőződésből, még akkor is, ha nem vallja be magának.

Szili Sándor mély szimpátiával citálta G. Müller krédóját, mely szerint a történésznek „nem lehet hazája, hite, uralkodója.”⁹⁴ Egy ilyen jelmondatot

92 Fentebb erre utalt a disszertáció hivatalos bírálója: „Kétségtelen, hogy a politikai konjunktúra meghatározott hatást gyakorolt a történettudományra. Ez régóta ismert.” De Krausz Tamással együtt addigra mi is számos cikkben elemeztük – és bíráltuk – ezt a jelenséget. (vö.: KRAUSZ TAMÁS, *Pokrovszkij és az orosz abszolutizmus vitája a 20-as években* (Különlenyomat a *Történelmi Szemle* 1980/4. számából); KRAUSZ TAMÁS: *Pártviták és történettudomány. Viták „az orosz történelmi fejlődés sajátosságairól”, különös tekintettel az 1920-as évekre* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991); SZVÁK GYULA, „Rettegett Iván az újabb szovjet kutatások tükrében”, *Történelmi Szemle*, no. 3–4 (1979): 592–604.; SZVÁK GYULA, „IV. Iván alakja az orosz történetírásban”, *Századok*, no. 1 (1982): 93–122.; Д. СВАК, «Вопрос исторического значения опричнины в советской исторической науке», *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, no. 1–4 (1987): 327–360.

93 Vö.: Н.И. Никитин, Ю.А. Петров, «Русская колонизация в Сибири и Америке: Дискуссионные проблемы» в *Вестник Российской нации*, 4–5 мая 2012 г., 2012/4–5. (Ebben a reprezentatív kötetben V. V. Putyin írta az első cikket.) Ld. erről részletesen: SZILI SÁNDOR, „A szibériai frontier a 17. században”, in *Az orosz birodalom születési, szerk. Frank Tibor* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2016), 61–74.

94 Ш. Сили, *Ключевые вопросы присоединения Сибири к России в конце XVI–XVII вв. в русской и советской историографии (Развитие концепции вхождения Зауралья в состав Московского государства)* (kézirat, 1992), 58.

zsinórmértékül használni azért illúzió, mert egy történetíró nem újszülöttként érkezik a szakmába és ott nem üres lapot talál. A történetírás különböző hitű, nemzetiségű és pártállású szakemberek összessége, saját hagyományokkal, normákkal és szabályszerűségekkel, amiből a személyes pluszok és mínuszok kiszálazása éppen, hogy igazi historiográfusi feladat.

Szili Sándor művének végül is javára vált, hogy a megghiúsult disszertációjának vezérmotívumát⁹⁵ elhagyhatta és monográfiájában Thomas Kuhn paradigma-teóriája nyomán egy differenciáltabb és strukturáltabb metodológiai keretbe helyezte kutatását:

„A történeti koncepcióalkotás fent vázolt »szibériai példája« arról tanúskodik, hogy a folyamatban szerepet játszó faktorok közül három tényezőnek van döntő jelentősége: a metodológiai nézetek átalakulásának, a szociokulturális környezet megváltozásának, valamint – autonóm tudományos intézmények hiánya vagy gyöngesége esetén – a politika befolyásának.”⁹⁶

És 1992 Oroszországában még nem jött el az ideje a történet szemléleti paradigmaváltásnak. Sőt, ha az 1984-es és 1992-es két védés körülményeit megvizsgáljuk, akkor ott, a Szentpétervári Egyetem Történettudományi Karán ebben a kimerevített történelmi pillanatban még rosszabbul is állt a dolga, mint 1984-ben, a szovjet korszakban. Dacára annak, hogy 1992-ben már a „glasznosztj” után vagyunk, de a szólás- és tudományos szabadság a bemutatott esetben csak idegengyűlöletével hozott újat. Ez sem volt azonban általános: elhangzott olyan vélemény is, amely a kemény bírálat ellenére is a megjelentetést szorgalmazta.⁹⁷

1992 orosz történettudománya nem volt nacionalistább, mint sok más országé. Persze, azóta sok víz lefolyt a Néván és Dunán. És roppant kíváncsi lennék, hogy hogy bánnának egy orosz disszertánssal, aki, mondjuk, a magyar kincstári Veritas Intézetben szeretné megvédeni „A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban” című dolgozatát.

95 SZILI SÁNDOR, *Bevezető*: „A disszertációm alapgondolata – a tudományba történő bármilyen külső beavatkozás kategorikus tagadása, különösképpen a politikai és adminisztratív struktúrák oldaláról...”, 13.

96 SZILI SÁNDOR, *Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és a szovjet történetírásban* (Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet, 2005), 231.

97 М.В. СВЕРДЛОВ, *Отзыв о кандидатской диссертации Шандора Сили «Ключевые вопросы присоединения Сибири к России в конце XVI-XVII вв. в русской и советской историографии (развитие концепции вхождения Зауралья в состав Московского государства)»*, 7.

Finálé

Szili Sándor elővédése után 28 esztendővel talán nem érdektelen megtudni, hogy mi történt azóta hőseinkkel.

I. Ja. Frojanov június 22-én ünnepelte 84. születésnapját, s ahogy azt a 80. születésnapja kapcsán készült TV-interjú alapján meg lehet ítélni, alapjaiban megbékélt, mert úgy látja, hogy Oroszország V. V. Putyin vezetésével elkerülte az összeomlást, és halad ismét a birodalommal való útján.⁹⁸ Oroszország nagyságát és jó hírének őrzését azóta is töretlenül a szívében viseli, hiszen 2013-ban ő is kezdeményezője volt annak a felhívásnak, amely Ilja Repin „Иван Грозный и сын его Иван 16 ноября 1581 года” című képének eltávolítását követelte a Tretyakov Képtárból, mondván, a festmény sérti az orosz emberek hazafias érzéseit.⁹⁹

Az ő „ifjai” mind professzorok lettek (szám szerint öten a vita résztvevői közül) a Karon (amelyet azóta már Intézetnek hívnak), az egyetlen, aki nem vitte a professzorságig, Szili Sándor védésén a leggyújtóbb hangú szónok volt (nevezzük a továbbiakban X. Y.-nak). Nem sokkal főnöke után neki is távoznia kellett, először csak a posztjáról, utána az Intézetből is (no, nem nagyon messzire, csak egy közeli Egyetem tanszékvezetői posztjára.¹⁰⁰) Ő egyedi személyiség, a korabeli sajtó és az egyetemisták rengeteg „színes” történetet meséltek róla.¹⁰¹

98 <https://observet.livejournal.com/tag/%D0%A4%D1%80%D0%BE%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D0%B2%20%D0%98.%D0%AF> (Hozzáférés: 2020. június 26.)

99 URL: https://ruskline.ru/news_rl/2013/10/02/eta_kartina_oskorblyaet_patrioticheskie_chuvstva_russkih_lyudej/ (Hozzáférés: 2020. június. 26.)

100 URL: https://www.terrahumana.ru/arhiv/08_02/08_02_22.pdf (Hozzáférés: 2020. június 26.)

101 Csak egy közülük a „Pétervári egyetem harcban a történelemért” («Петербургский университет в борьбе за историю», *Szvboda*, 2000. január. 1.) című írásban: „A történelmi fakultáson számomra még csak nem is Frojanov a legviszatasztóbb figura, hanem az Orosz Történelmi Tanszék egyik professzora, X. Y. Tiszta példája »az antiszemitának a köbön«. Egyszer tanúja voltam egy megdöbbentő esetnek, amikor X. Y a zavaros időszakról tartott előadást, és hosszan elidőzött II. ál-Dmitrij etnikai származásának kérdésén. Azt mondta, hogy ál-Dmitrij zsidó volt és utána harminc percen keresztül részletezte, hogy akkoriban Oroszországban hogy viszonyultak a zsidókhoz és, hogy a zsidók milyen pusztító szerepet játszottak az orosz állam történetében.” URL: <https://www.svboda.org/a/24200527.html> (Hozzáférés: 2020. június 26.) (Megjegyzem, tudományos vezetője és mentora, A. L. Sapiro – katonai nyilvántartása szerint – zsidó volt.) URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pamyati-aleksandra-lvovicha-shapiro-sluzhebnyaya-harakteristika-na-podpolkovnika-shapiro-aleksandra-lvovicha-1905-goda-rozhdeniya/viewer> (Hozzáférés: 2020. június 26.)

Mivel ezen információk valóságtartalmát nincs módunk ellenőrizni, elfogadjuk a Szmolnij-i Szövetségi Bíróság jogerős végzését az általa indított becsületsértési perben:¹⁰²

„A Bíróság – *olvasható a határozatban* – arra a következtetésre jutott, hogy az alperesek által elégséges számú bizonyíték került bemutatásra ahhoz, hogy az Orosz Föderáció BTK 191–197-es sz. cikkelye alapján X. Y. becsületének, méltóságának és hivatali reputációjának védelmében és az őt ért erkölcsi kár kompenzálása érdekében benyújtott keresetét elutasítsa.”¹⁰³

A tudományok doktora lett egyébként a Szili Sándort támogató két másik fiatalember is. Egyikük azóta a Sorbonne professzora, míg másikuk az OTA Szentpétervári Történeti Intézetének egyik vezetője.

S hogy mi lett Szili Sándorral? Ő nem lett professzor. Sem Magyarországon, sem másutt. Maga így ír életének erről a szakaszáról:

„A disszertációm folytatását megakadályozták a létfenntartási kérdések... Ez tartott 1996-ig, amikor (be)kerültem a külügybe, és onnan Moszkvába. A moszkvai diplomata éveimet arra használtam, hogy Szkrinnikov-könyveket fordítottam, illetve anyagot gyűjtöttem a disszertációm egyes altémaköreinek elmélyítéséhez... 2000-ben hazajöttem a diplomáciai kiküldetésből, elvégeztem az ELTE BTK PhD iskoláját, hogy végre megvédhessem a disszertációm. Utána elmentem a kutatócsoportba tudományos segédmunkatársnak... a kutatócsoporti időszak volt az életem legjobb periódusa.”¹⁰⁴

Szili Sándor ekkor már elmúlt 40 éves és ismét pályakezdő lett. De sikeresen megvédte PhD disszertációját, amelyből elsőrangú könyv készült („mestere”, G. Müller alaposságával), és alapkönyvekkel gazdagította a

102 URL: https://ruskline.ru/monitoring_smi/2002/06/25/isk_otklonen_istoriya_prodolzhaetsya (Hozzáférés: 2020. június 26.) „X. Y. az órákon kiabál és mindenkit piszkál. Képes káromkodni is a vizsgákon, ha valaki nem tetszik neki. Állandóan ittas. »Fülbevalós pederaszt«, »liberális tetű«, »mocskos idegen« – az ő szájából ezek mindennapos kifejezések. (...) Amikor elolvasta ezt X. Y., felháborodott, és, feltehetőleg, feddhetetlennek érezve magát, keresetet nyújtott be a becsülete és méltósága védelmében, mintegy 5000 rubelre taksálva az őt ért »morális kár« értékét.”

103 Uo.

104 Szili Sándor levele Szvák Gyulának (2020. május 4.)

hazai történeti ruszisztikai oktatást,¹⁰⁵ amelyből szintén kivette részét.¹⁰⁶ Havi 500 euróból azonban nem lehet családot alapítani és fenntartani. Így tehát megint pályaelhagyó lett.

Én azt gondolom, hogy valójában a pálya hagyta el őt.

Sok kisiklott történészsorsot tanulmányozott Szili Sándor a szovjet történetírásban. Volt, aki rosszabbul járt, kivégezték. Volt, aki emigrációba kényszerült. Mások a GULAG-ra, megint másokat később rehabilitáltak, s folytathatták, de sosem ott és sosem úgy, ahol és ahogy abbahagyták.

Más kor, más végkifejlet. Ezeknek a történeteknek azonban sosem katarzis a vége.

105 SZILI SÁNDOR (szerk.), *A középkori orosz történelem forrásai*. (Budapest: Pannonica Kiadó, 2005), (320 o.); SZILI SÁNDOR (szerk.), *A normannkérdés az orosz történelemben. I. Források*. (Budapest: Russica Pannonicana, 2009), (328 o.)

106 Egyik hallgatója így jellemezte: „A keleti-szlávok története. A morc külső alatt egy igazi zseni van, hatalmasnál nagyobb tudású, jó előadó, nagyon izgalmas leckéket ad. Módszertanilag is fantasztikus, nem megmondja a tutit, hanem mindig kíváncsi a véleményekre, ötletekre, azokra érdemben reagál, igazi együtt-gondolkodás volt minden szeminárium. Imádtam az óráit. Nagyon segítőkész! Sokat kell gondolkodni és olvasni az óráira, de egy igazi bölcsésznek ez a lételeme. Ld. URL: <http://www.markmyprofessor.com/tanar/adatlap/8709.html> (Hozzáférés: 2020. június 28.)